

ÖĞÜT ALMAK: NASİHATNAME GELENEĞİNE DAİR

Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ
Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yünus Emre, “aşksızlara öğüt verme” der. Aşksızlara öğüt verme, zira onlar öğüt almazlar. Öğüt almak, insanlıkla alakalıdır. İnsanlık tabirini, ahlaki açıdan olgunlaşma anlamında kullanmaktayız. İnsan öğüt alarak, dinleyerek, tecrübe ederek, deneyerek, okuyup öğrenerek, seyahat ederek, gözlem yaparak, farklılıkları tespit ederek, onları karşılaştırarak olgunlaşacaktır. Bunların her birisi birer olgunlaşma sürecidir... Öğüt almak, diğer bir ifadeyle söz ve sohbet ortamlarında bulunup nasihat dinlemek dikkat çeken bir olgunlaşma sürecidir. Peki, nedir öğüt almak? Öğüt almak, tecrübe edilmiş bilgiyle buluşmaktır. İnsan, elbette kendisi de deneyecek, tecrübe edecek; ama evvelce yaşanmış ve denenmiş olanı bilirse, yeni bilgiye de hazır hâle gelmiş olacaktır.

Öğüt, sadece sözle verilmez; en kalıcı, en etkili öğüt, hâl diliyle verilmiş, örnek davranışlar ve sükûtun diliyle yapılan konuşmalar muhataplarda kalıcı ilkeler oluşturmaya imkân vermiştir. Bazı eli kalem tutan ehlidil, edip ve ârifler, öğütleri, nasihatname, siyasetname yahut usûl, erkân ve ahlak kitaplarında derleyip toparlayarak satırlarda kaydetmişlerdir. Böylece zengin bir öğüt edebiyatı meydana gelmiştir. Mesela Türk İslam Edebiyatı'nın ilk eserlerinden olan Kutadgu Bilig, esası itibarıyla hem bir siyasetname, hem de bir nasihatnamedir. Balasagunlu Yûsuf Has Hâcib tarafından 1069 yılında yazılan

eser, tahkiye, hikmet ve mükâleme tarzıyla kaleme alınmış nasihatleri içerir. Hikâyeler ve mesellerle hayata dair saadet ve mutluluk dersleri verir. Zaten kitabın adı, “saadet ve mutluluk veren bilgi” anlamına gelir.

İnsan nasıl saadete erer? Nasıl mutlu olur? Yûsuf Has Hâcib, bir bakıma bu gibi sorulara cevap arar. Ona göre, saadet ve mutluluğun kaynağı, devlet yönetimidir; hak ve adalete uygun, güvenliği tesis etmiş, bilgiyi ve huzuru esas alan iyi yönetim, saadet ve mutluluk vesilesidir. Temel mesele bu iyi yönetimi sağlayacak insanı, *ideal lideri* yetiştirmektir. Bu ideal insan, lider insan olacaktır; onun sağlıklı bir zihnî donanımla yetişmesi, toplumun huzur ve refahı için elzemdir.

İbn-i Sînâ'nın öğrencisi olduğu sanılan Balasagunlu bilge Yûsuf Has Hâcib'den sonra Edib Ahmed Yûkneki de benzeri yaklaşımla eserini kaleme almıştır. “Ediplerin edibi ve fazıllar başı” olarak da anılan Edib Ahmed, “hakikatlerin eşiği” anlamına gelen Atebetü'l-Hakâyık adlı eserinde, ahlaki öğütleri telkin eder. İdeal insan, ahlaki değerlere bağlı, bilgili, gayretli, dürüst ve çalışkan insandır. Bir bakıma ahlak kitabı olarak da görülmesi mümkün olan bu eser, Müslüman Türk çocuğunun vizyonunu oluşturmuş; ahlaklı, ilke sahibi, çalışkan ve mert insanların yetişmesinde öncülük etmiştir. Daha sonra Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektâş-ı Velî gibi mana erleri benzeri ahlaki ilkeleri yeniden söylemişler, böylece ahlak prensiplerini içeren nice eserlerin yazılmasına öncülük etmişlerdir.

Edebiyatımızda derin tesirler oluşturan ahlak kitapları, sadece doğrudan doğruya ahlaki ilkeleri açıklayan eserler değildir; nasihatname, pendname, siyasetname gibi eserler, o ilkeleri alegorik bir üslupla tasvir ve tarif ederler. Bu anlamda Ferîdüddin-i Attar'ın “Pendnâme”si bir çığır açmış, tercüme ve tanzir edilerek yenilenmiştir. Keza Beydebâ'nın “Kelile ve Dimne”si, Sa'dî'nin “Bostân”ı, Mercimek Ahmed'in, Keykâvus'un aynı adlı eserinden yola çıkarak uyarladığı “Kabusnâme” gibi

daha sonraki yazar ve şairleri de etkileyen eserleri zikretmek lazımdır. Ayrıca Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin “Dîvân-ı Hikmet”i, Atâullah İskenderî'nin “Hikem-i Atâiyye”si; Mevlânâ'nın “Mesnevî”si, Hacı Bektâş-ı Velî'nin “Makâlât”ı ve Yûnus Emre'nin “Risâletü'n-Nushiyye”si gibi tasavvufi ahlaki öğreten eserler ile Hz. Peygamber'in ahlakını telkin eden şemâil, hilye ve ahlak-ı nebi kitapları da fevkalade önemli hizmetler ifa etmiştir. Çünkü insan sözle, nazarla mayalanır; bu türden eserler, insan ağacını kulağından sulayan, sâtırdan sadra intikal eden ahlaken olgunlaştıran ve karakter geliştiren eserlerdir. Bir de bu eserler cemiyet içinde, camilerde, odalarda, tekkelerde, medreselerde, kahvehanelerde ders ve sohbet ortamlarında okunması hasebiyle, hâl intikalini sağlamış; gözle de insanı mayalamıştır.

Bunlardan başka, Korkut Ata'nın “Oğuznâme” yahut “Dede Korkut Hikâyeleri” adıyla derlenen hikâyeler, şifahi kültürde yiğitlik, mertlik, bilgelik gibi temel ahlaki ilkeleri öğretir. Dede Korkut, bu öğretme işini Bayındır Han'dan başlayarak Yeğenek, Salur ve Deli Dumrul gibi kahramanlar marifetiyle yapar. Dede Korkut'un bıraktığı yerden devam eden kahramanlık destanları, “gazavatname”, “cenkname”, “Hamzaname”, “Danişmendname” ve “Battalname” gibi eserler askerî kahramanlığın temel ilkelerini, yiğitliğin hakikatini aktaran eserlerdir. Bu eserleri okuyan yahut dinleyen sabır, gayret, dostluk, samimiyet ve hasbilik yanında adalet, merhamet ve siyaset de öğrenir. Keza “Koroğlu Hikâyesi”, “Kerem ile Aslı”, “Ferhat ile Şirin”, “Tahir ile Zühre” gibi hikâyeler de sevmenin, sevdikleri uğruna aşılmaz dağları aşmanın, yola düşmenin, yaralara merhem olmanın ve en önemlisi hayatın anlamını idrak ederek bilgeliğe ermenin yolunu yordamını öğretmektedir. Bu hikâyeleri dinleyenler, henüz hayat yolunun başındaysalar, zihinlerinde örnek alacakları (prototip) muhayyel kahramanlar yaratır; onlar gibi olmaya gayret ederler. Hikâyenin gücü, tam da bu işaret edilen yerdedir. Doğrudan doğruya ahlaki ilkeyi, usûl ve adabı telkin etmek yerine bir kahraman üzerinden aktarmak okuyucu ve

dinleyicinin zihninde hikâyenin yeniden inşa edilmesine imkân vermektedir. Böylece mana dilden dile aktarılarak çoğalmakta, her dile getirilişinde nasihat yenilenmektedir.

Türk-İslam kültür coğrafyasında insanın yetişmesi, olgunlaşması, devlete ve millete hizmet edecek hâle gelmesini sağlayan söz varlığı işaret edilen hikmetlerin tekrarıyla sağlanmıştır. Bunun için ders ve sohbet halkaları kurulmuş, hikmetli eserler, nasihatnameler, ahlak kitapları ve siyasetnameler takrir edilerek manevi gelişim sağlanmıştır. Bilhassa kış gecelerinde konaklarda ve evlerde tertip edilen kış sohbetleri, kıraathanelerde okunan halk kitapları önemlidir. Bu meclislerde halk destanlarını söyleyen âşıklar, hikâyeler anlatan kıssahanlar ve hadiseyi güncelleyen meddahlar birer halk müşidi (öğretmen) olarak tasavvur edilebilir. Onlar kültürün intikalini sağladıkları gibi, tevarüs eden birikimi yeniden güncellemektedirler. Keza gerek odalarda, gerekse kıraathane ve salonlarda okunan “cenkname”, “Hamzaname” gibi eserlerin yanında, “Müzekki'n-Nufûs”, “Envârü'l-âşıkîn”, “Muhammediyye” ve “Ahmediyye” gibi kitaplarla da “ahlak-ı hamide” dediğimiz güzel ahlâkın temel ilkelerini öğrenmektedirler. Bu muhitlerde, en azından toplum içerisinde oturmasını kalkmasını öğrenen genç kuşak, bir metin nasıl okunur, nasıl dinlenir, soru nasıl sorulur, kime nasıl hitap edilir gibi sorular etrafında teşekkül eden eskilerin adabımuaşeret dedikleri genel ilkeleri tahsil etmektedir. Devlet mekanizmasının en aşağısından en yukarısına kadar görev yapacak olan insanın yetişmesinde bu ders ve sohbet halkalarının, dolayısıyla kitapların rolü olmuştur.

İlk edebî eseri ögüt olan bu milletin, hikmeti öne çıkartan zengin bir geleneğinin olduğu aşikârdır. Burada Germiyanlı Şeyhî, Fuzûlî, Nâbî, Bağdatlı Rûhî, Şeyh Gâlib; Koca Râgıp Paşa ve Ziya Paşa gibi hikmeti şiir formatında dile getiren şairleri hatırlamak mümkündür. Hekim olan Germiyanlı Şeyhî, “Harnâme”de mizah ile hikmeti buluşturarak nasihatini yapar. Günümüz dilinde “eşeğin hikâyesi” olarak aktarılması mümkün olan

bu eserde, devrinin önemli binek ve taşıma gücü olan eşekten yola çıkarak hayvanların hukukunu dile getirir. Kötü ahlaklı insanları tavsif ederek edebî ve ironik bir üslupla nitelikli insanın yetişmesine dair temel ilkeleri vazeder. Ama nasihat edebiyatı açısından klasik şiirimizde önemli metin, Urfalı Nâbî'nin “Hayriyye”sidir. Nâbî'nin oğluna nasihati olarak aktarılan bu metinde devrin ilim telakkisi, sosyal hayat, meslek grupları ve insan tiplerine dair önemli bilgiler bulmak mümkündür. Onun izinde giden Sümbülzâde Vehbî de “Lütfiyye”yi kaleme almıştır. Keza şarkılarımız, türkülerimiz, atasözlerimiz, mâni ve halk hikâyelerimizi de hatırd tutarsak, oldukça zengin bir öğüt kültürüne sahip olduğumuz, “Din nasihattir.” emrine istinaden hep nasihat veren bir gelenekten geldiğimiz anlaşılacaktır.

Tanzimat ile birlikte içine girdiğimiz yeni kültür havzası, sadece idari konularda ve kurumlarda değil, sanat, edebiyat hayatında ve dolayısıyla sosyal hayatta da değişime sebep olmuştur. Frenk tarzı, hususen Fransa'dan esen kültür modasına uygun olarak İstanbul'un mutena semtlerinde kendine yer bulmaya başlamıştır. Böylece okunan kitaplarda, dinlenen hikâyelerde, sohbet salonlarında, yemek sofralarında cari olan moda'nın etkisi baskın kültür olarak varlık kazanmaya başlamıştır. Bu hâl, zamanla sokağa da taşmış, tramvaya, devlet dairesine kadar varan yeni bir tutum inşa etmiştir. Bu dönemde mekteplerde okunmak üzere yazılan adabımuâşeret kitapları neşredilmeye başlanmıştır. Avrupai tarzda sosyal ilişkileri belirleyen bu kitaplar, klasik kültürdeki adab ile zaman zaman farklılaşmıştır. Nihayet alafranga-alaturka tartışmalarına sebep olmuştur. Bu dönemde geleneksel kültürün ahlaki birikimini genç kulaklara aktarmak için bazı eserler de yazılmıştır. Bu eserlerden birisi, Muallim Nâci'nin “Mekteb-i Edeb”idir. Bu eser, “Edeb Eğitimi: Mekteb-i Edeb” adıyla geçtiğimiz yıllarda yayımlanmıştır.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, modern hayata adapte olmayı temin eden görgü kurallarını anlatan eserlerin kaleme alındığı ve bunların Olgunlaşma Enstitüsü başta olmak üzere

kimi okullarda ders kitabı olarak okutulduğu malumdur. Bununla birlikte yazıldığı günden itibaren bütün kuşakları etkileyen bir eser var ki, onu burada hususen zikretmek icap eder. Bahse konu olan eser, Ali Fuat Başgil'in "Gençlerle Başbaşa" adlı kitabıdır. Bu minval üzere başarı yollarını öğreten, konuşma ve iletişim kurma çabasını kolaylaştıran pek çok kitap yazılmıştır. Şehirleşmedeki hızlı artış, göç ve siyasi çalkantılar insanları başarıya endeksli bir hayat anlayışına itmiş; böylece başarıya endeksli kitaplar, iletişim ve psikoloji kitapları bilhassa doksanlı yıllardan itibaren daha da artmıştır. Bu artış nasihat edebiyatımızı menfi ölçüde etkilese de Başgil'in açtığı çığır daima varlığını korumuştur. Mesela Mustafa Kara, onun izinde giderek "Gençlerle Gönül Gönüle" adıyla bir kitap yazmıştır. Keza bendenizin telefatından olan "Oğul Sen Sen Ol" ve "Sen Sen Ol Sevgili Kızım" isimli kitaplar bu türün bir devamı olarak değerlendirilebilir. Yeni keşifler, teknolojik ilerlemeler ve iktisadi gelişmeler hayat anlayışını değiştirmiştir. Bu bakımdan zamanın ruhuna uygun bir tarzda, genç kuşakların sorularına cevap verecek ve anlam arayışlarına katkı sunacak eserler yazılmalıdır.

Bu kısa izahtan sonra, burada tekrar Yûnus'un işaret ettiği hususa dönüp; ne kadar nasihat edersen et, eğer muhatabın aşık değilse, istekli değilse, sözün kâr etmez gerçeğini hatırlayalım. Ne demişti Yûnus'umuz? Şunu söylemişti:

"Aşksızlara verme öğüt,

Öğüdünden alır değil.

Aşksız kişi hayvan olur,

Hayvan öğüt bilir değil."

Öğüt almak da vermek de bir insanlık meselesi... Aşk ve ilgi meselesi! Bendeniz geleneğe uyarak, oğlumu düşünüp tespit ettiğim ve Oğul Sen Sen Ol'da ele aldığım birkaç öğüdümü burada kaydederek yazımı neticelendirmek isterim. Şöyle not almışız:

“Oğul, işini zevkle, severek yap... Aşkla! Zevkle oku, severek dinle, aşkla bak. Böyle yaparsan, harfler, sesler ve şeyler manalarını açar.

Oğul, mesele sadece düşünmek, çalışıp çabalamak ve bir fikre ulaşmak değil; onu dile getirme, tebliğ etme yolunu ve yordamını da bilmelisin.

Azizim, bu âlemde Habil olmak da mukadder, Kabil olmak da... Lakin biz Habil olmaya gayret ederiz ki, dünyamız huzur ve güven yurdu olsun!

Azizim, varlığın kıymetli meyvesidir söz... Sözü zayi etmemeli!

Ey oğul, insanın kendini bilmesi ne büyük bir lütuftur... Kendini, haddini bil! Lakin çoğumuz bunu beceremiyoruz.

Ey oğul, kadim dostları gıyabında hayırla anman senin değerini yüceltir. Kimi meclislerde onları tahkir ve tezyif etmen ise seni alçaltır.”

Sebat et genç dostum, sebat et! Damlaya damlaya göl olur. Ve aynı noktaya düşen damlacıklar zamanla mermeri bile deler. İşinde ve dersinde herhangi bir fikri ve noktayı küçümseyerek ihmal edip geçme. Küçük ihmalden bazen büyük zararlar doğduğunu unutma.

Bir işe öfkeli ve sinirli iken karar verme. Bekle, öfken geçsin.
Zira öfke ile kalkan zararlar oturur.

Hayatın ve tutacağın yol hakkında tereddüde ve kararsızlığa düşüp de, bir ışık aradığın zaman, fikrini soracağın kimseyi iyi seç. Düşün ki, isabetsiz bir fikirden hareket ederek verdiğin karardan bütün ömür boyunca pişmanlık duyman mümkündür. Fakat isabetli bir fikirden aldığın ışık da bütün ömrünce yolunu aydınlatır.

(Ali Fuat Başgil)